şi restul persoanelor şi grupurilor într-un fel sau altul angajate în producţia agricolă. Nu atît munca non-servilă în sine, cît relaţia ei cu sfera proprietăţii — şi, implicit, a politicului — poate elucida cu adevărat probleme esenţiale, cum ar fi aceea a locului ţărănimii libere în instituirea şi progresul cetăţii antice, tocmai pornind de la interferenţele, dar şi de la parţiala non-coincidenţă între configuraţia raporturilor productive şi cea a structurilor fundamentale ale politicului în lumea antică.

Bucureşti, iunie 1983 *Zoe Petre*

KOSTAS BURASELIS, *Das hellenistische Makedonien und die Ägäis: Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden im Ägäischen Meer und in Westkleinasien.* München, Verlag C.H. Beck, 1982, XI+208 p. (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, Heft 73)

Macedonia, prin poziţia geografică, ocupa colţul de nord-vest al mării Egee, dar interesele şi relaţiile sale politice o legau mai degrabă de interior, ca putere continentală. Structura regatului macedonean, dominată de forme tradiţionale, dacă nu chiar arhaice, nu oferea o deschidere către mare şi spre o politică angrenată în interesele egeene. Dar Filip al II-lea şi marea aventură asiatică a lui Alexandru au transformat rapid Egeea într-un lac macedonean, plasată de aici înainte în centrul politicii internaţionale a diadohilor. K. B. îşi propune să examineze locul acestui spaţiu în politica regilor macedoneni, în veacul care urmează morţii lui Filip III Arrhidaios (315—231), şi anume între urcarea pe tron a lui Kassandros şi moartea lui Antigonos Gonatas.

Astfel, Kassandros a urmărit să ocupe în vestul Asiei Mici doar cîteva avanposturi macedonene, pentru a forma o primă linie defensivă împotriva unor eventuale atacuri ale celorlalţi diadohi dinspre Răsărit. În opinia autorului, Kassandros nu a avut intenţia de a obţine expansiunea macedoneană în această regiune, pentru care ar fi avut nevoie de o flotă puternică. El s-a menţinut numai în cadrul bunei tradiţii continentale macedonene. Situaţia se schimbă sub domnia lui Demetrios Poliorketes, care a considerat urcarea sa pe tron nu ca ţel final al carierei sale politice, ci ca o poziţie cîştigată în vederea reactualizării politicii antigonide din Egeea şi din interiorul Asiei. Asemenea aspiraţii au izvorît şi din schimbarea structurii dominaţiei sale asupra oraşelor greceşti : ca rege al Macedoniei el obţinuse — în ciuda trecutului său de « eliberator » al grecilor — un sever control şi limitare a libertăţii acestora, nemaiputînd conta pe loialitatea lor.

Antigonos Gonatas, după urcarea sa pe tron (276), a încercat să ia o poziţie rezonabilă, de compromis între trecutul antigonid şi interesele de atunci ale Macedoniei. Conservarea unei flote considerabile şi refacerea hegemoniei asupra peninsulei greceşti au fost însă considerate drept un pericol potenţial de către Ptolemei. Prin războiul chremonidic, ei au încercat să îngrădească creşterea puterii macedonene şi dominaţia lor în Egeea. Antigonos înţelegea însă că stăpînirea acestei mări era vitală pentru Macedonia. Cele două bătălii navale cîştigate de el (Kos, Andros) împotriva Ptolemeilor i-au asigurat dominaţia asupra Cicladelor. După moartea sa, executarea următorilor paşi pe drumul insulelor egeene către Răsărit avea să rămînă mult timp un deziderat.

Bucureşti, mai 1984 *Petre Alexandrescu*

EUGEN CIZEK, *Néron*. Paris, Librairie Arthème Fayard, 1982, 474 p.

Cunoscut specialist în domeniul istoriei politice şi culturale a principatului, profesorul E. Cizek a publicat recent în prestigioasa editură pariziană Arthème Fayard o biografie a lui Nero. Cu zece ani în urmă acelaşi autor publicase în editura E. J. Brill un amplu studiu intitulat *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques*, redactat după toate canoanele monografiilor ştiinţifice, cu numeroase discuţii critice ale izvoarelor şi ale principalelor interpretări moderne. Spre deosebire de *L'époque de Néron*, biografia are un caracter de popularizare, astfel încît, fără să sacrifice spiritul ştiinţific, autorul renunţă la o serie de discuţii care ar fi fost oţioase, dat fiind că biografia se adresează publicului larg. Capitolele cărţii sînt următoarele: *Néron et son image, La pérsonnalité de Néron, L'inspiration politique et idéologique, Le néronisme, La cour et les micro-unités sociales, La politique intérieure et la société romaine, La politique extérieure, Religion, culture et styles, La chute de Néron, Conclusion*, urmate de două apendice (Repere cronologice, izvoare) şi de o bibliografie selectivă grupată tematic.

În linii mari biografia reia ideile expuse în studiul publicat acum zece ani. Pentru a nu repeta unele considerații ne mărginim să amintim celor interesați că am publicat o recenzie la cartea *L'époque de Néron* în Revista de istorie, 27, 1974, 10, p. 1580–1582. Dar biografia nu este pur și simplu o transpunere în stil de popularizare a vechiului studiu, ci reluarea problemelor pe baza cercetărilor făcute în ultimii ani. O serie de chestiuni sînt dezbătute mai nuanțat, de pildă refuzul împăratului de a vizita în cadrul călătoriei în Grecia orașele Atena și Sparta, importanța vizitei imperiale la Corint etc. În cele ce urmează ne vom limita numai la unele aspecte, pe care nu le-am discutat în recenzia publicată la volumul *L'Époque de Néron*.

Autorul insistă asupra faptului că Nero ar fi încercat să înfăptuiască o « reformă axiologică ». Axiologia este însă un termen aparținînd domeniului filozofiei și nu credem că poate fi aplicat unei tendințe politice, chiar dacă aceasta implică și unele preferințe estetice. « Reformă axiologică » ar însemna o redefinire și reierarhizare a valorilor în cadrul unui sistem filozofic. Or, nu avem nici o dovadă că Nero ar fi avut asemenea intenții. Despre el se poate spune numai că prin structură el aspira către alte valori decît cele romane tradiționale. Dar adoptarea unui mod de viață nu înseamnă înfăptuirea unei « reforme axiologice ».

De altminteri, Nero nu este inventatorul unui sistem și, de aceea, utilizarea termenului de *neronism* ni se pare a fi impropric. Nero se înscrie pe linia politică a lui Iulius Caesar, Marcus Antonius, Caligula. Caesar a fost primul care a încercat să introducă la Roma monarhia autocrată de tip elenistic. Adoptarea unui program politic nu trebuie confundată cu inventarea unui sistem; sigur, între adepții autocratismului monarhic la Roma în secolul I e.n. există deosebiri, dar dacă pe această bază adoptăm termenul de *neronism*, atunci în mod logic vor trebui adoptați și cei de *othonianism*, *claudism* etc., ceea ce ar fi absurd.

Cîteva chestiuni de detaliu :

La p. 76 autorul susține că Germanicus ar fi fost « precursorul mai abil și mai prudent al fiului său Gaius-Caligula ... și că ar fi vrut să-și întărească puterea urmînd modelul lui Marcus Antonius ». Afirmația ni se pare hazardată ; este cert că între imaginea lui Germanicus așa cum apare ea în literatura principatului și cea pe care o putem deduce din edictele promulgate de el în Egipt și din atitudinea adoptată în timpul șederii lui în Orient există deosebiri mari. Dar prefigurarea principatului lui Caligula nu rezultă de nicăieri. Nici un element nu permite o asemenea concluzie. Ni se pare semnificativ faptul că niciodată Gaius nu a invocat în sprijinul actelor sale precedentul Germanicus. A spune că acesta din urmă ar fi aspirat către o monarhie de tip autocrat înseamnă a face istorie ipotetică.

La p. 91 în sprijinul ideii că Nero pînă la sfîrșitul domniei a încercat să menajeze susceptibilitățile romane este invocat un *aureus* care pe avers prezintă portretul împăratului cu legenda NERO CAESAR AVGVSTVS, iar pe revers un templu circular și legenda VESTA. Smallwood datează moneda 64–68. Prof. Cizek, utilizînd-o ca argument pentru unele atitudini tradiționaliste ale lui Nero spre sfîrșitul domniei, împinge datarea către anul 68. Dar, în 68 Nero nu mai ține seama de tradiția romană ! Acest fapt ne îndeamnă să datăm moneda în 64–65. Încă un argument în favoarea acestei datări : după 66, încheierea păcii cu parții, Nero preia titlul de *imperator*, titlu care apare pe aproape toate monedele și inscripțiile posterioare acestui eveniment. Or, el lipsește de pe moneda în discuție. Deci 66 este un *terminus ante quem*. După opinia noastră ea a fost emisă fie în 64, prima încercare a lui Nero de a pleca în Grecia, cînd împăratul a vizitat templul Vestei (cf. Tac., *Ann.*, 15, 36, 2 ; Suet., *Nero*, 19, 1–2), fie în 65 după incendiul Romei, cînd Nero a făcut mari eforturi pentru a convinge opinia publică de atașamentul său față de cetatea eternă. Cu alte cuvinte, moneda nu poate fi invocată, după opinia noastră, ca un argument pentru tendințe tradiționaliste adoptate de Nero în ultima fază a domniei.

Cartea este scrisă într-un stil alert, dinamic și nu rareori dramatic, adică un stil propriu unei cărți care se adresează publicului larg. Dar interesul ei depășește caracterul de popularizare : ea se înscrie în chip neîndoielnic în rîndul lucrărilor de referință dedicate domniei ultimului Iulio-Claudian.

București, aprilie 1983 *Gh. Ceaușescu*

JENŐ FITZ, *The Great Age of Pannonia (A. D. 193–284)*. Budapest, Corvina Kiadó, 1982, 80 p. + 24 planșe aparte (Hereditas).

Lucrarea este o concisă și sistematică prezentare a istoriei celor două provincii romane ale Pannoniei ; ea începe cu evocarea războiului civil care a adus la tron pe Septimius Severus, proclamat împărat la Carnuntum, apoi tratează despre : vizita imperială din 202, viața economică și socială, culte și viață religioasă, artă și cultură, istorie militară și politică. Epoca Severilor a reprezentat, în general pentru provinciile dunărene, ultima mare perioadă de înflorire ; a urmat o îndelungată criză, « catastrofa » din timpul lui Gallienus, apoi încercarea de redresare a situației